

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук

Максіменцева Максима Геннадійовича на дисертацію

Демченка Святослава Володимировича

на тему “Інститут представництва в адміністративному судочинстві України та закордонних держав”, представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 08 Право

зі спеціальності 081 «Право»

Відгук підготовлено на підставі вивчення рукопису дисертаційного дослідження Демченка Святослава Володимировича «Інститут представництва в адміністративному судочинстві України та закордонних держав», та наукових праць здобувача, опублікованих за темою наукової праці. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них основного тексту – 155 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінка (165 найменувань).

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження не викликає сумніву. У дисертації наголошено, що адміністративне судочинство як інститут перебуває в стані постійного реформування, що породжує колізії та прогалини в правовому регулюванні. Зокрема, це стосується інституту представництва, який останніми роками зазнає значних змін у зв'язку із впровадженням так званої «адвокатської монополії» та новими викликами, зумовленими суспільно-політичними обставинами. Прийняттям Закону України від 02.06.2016 р. про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) було запроваджено вимогу обов'язкової участі адвоката при представництві в судах, що докорінно вплинуло на ринок правничих послуг. Разом з тим, повномасштабна війна, яку переживає Україна, висуває додаткові проблеми: обмеження доступу до правової допомоги в умовах воєнного часу, труднощі комунікації адвоката з

клієнтом тощо. За таких умов інститут представництва набуває особливого значення як механізм забезпечення реалізації та захисту прав осіб, що беруть участь у публічно-правових спорах, особливо коли стороною є юридична особа.

Сучасний розвиток правовідносин фактично унеможливлює ефективне функціонування юридичних осіб без професійного представництва в судах. Як слушно зазначає автор, доступність і якість правничої допомоги, забезпечуваної через інститут представництва, є визначальними чинниками реалізації права на справедливий суд та доступу до правосуддя в правовій державі. Отже, тема дисертації є надзвичайно актуальною і відповідає нагальним потребам як правової науки, так і практики функціонування адміністративної юстиції, особливо в контексті євроінтеграційних процесів та забезпечення безбар'єрного доступу до правосуддя в Україні.

Аналіз *зв'язку роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами* показує, що дисертаційне дослідження тісно пов'язане з державними науковими програмами та пріоритетними напрямками розвитку правової науки. Здобувач виконав роботу відповідно до стратегічних документів розвитку науки і техніки. Зокрема, тему дисертації було затверджено Вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 4 від 19.11.2020 р.). Дисертація виконана відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», узгоджується з Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (затвердженою розпорядженням КМУ від 14.04.2021 № 366-р) та цілями сталого розвитку, визначеними Указом Президента України № 722/2019. Крім того, тематика роботи відповідає Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року (схвалено розпорядженням КМУ від 13.04.2024 № 320-р). Вказані програмні документи закладають необхідність підвищення ефективності та доступності правосуддя, розвитку електронного судочинства і впровадження інновацій у правову сферу – саме цим цілям і відповідає зміст дисертації. Отже, обрана тема знаходиться у руслі державних наукових пріоритетів і має належне

науково-координаційне підґрунтя.

Обґрунтування теми дисертації, її мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Мета, завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження сформульовані чітко, коректно та узгоджуються між собою. Метою роботи визначено вирішення наукового завдання щодо розробки теоретичних, правових та праксеологічних засад процесуального представництва в адміністративному судочинстві України з урахуванням досвіду провідних зарубіжних держав. Дана мета конкретизована через систему завдань, які здобувач послідовно вирішує у дисертації. Зокрема, серед основних завдань визначено: проведення системного аналізу історичних етапів становлення та розвитку інституту представництва в Україні та світі; формулювання авторського визначення представництва, виокремлення його ознак та видів; аналіз чинного законодавчого закріплення інституту представництва та стану його наукової розробки в Україні і зарубіжних державах; дослідження впливу запровадження монополії адвокатів на судове представництво та виявлення пов'язаних проблем; вивчення стану нормативного регулювання застосування інформаційних технологій (в тому числі штучного інтелекту) в діяльності адвокатів-представників. Постановка таких завдань свідчить про комплексний підхід здобувача до теми і прагнення охопити всі ключові аспекти проблематики.

Об'єктом дослідження визначено правовідносини, що виникають у процесі забезпечення реалізації процесуального представництва в адміністративному судочинстві України. Предмет дослідження – процесуальне представництво в адміністративному судочинстві України. Об'єкт і предмет чітко окреслені та відповідають темі дисертації, зосереджуючи увагу на найбільш проблемних питаннях теорії і практики представництва в адміністративних судах.

Таким чином, мета дослідження є обґрунтованою, а її досягнення забезпечується через належним чином сформульовані завдання. Об'єкт і предмет роботи узгоджені з метою та завданнями, охоплюючи явища і процеси, безпосередньо пов'язані з обраною темою. Вибір теми дисертації, її мети, завдань, об'єкта і предмета відповідає актуальним потребам науки адміністративного права

та практики функціонування адміністративної юстиції.

Методологія дослідження та обґрунтованість отриманих результатів. Дисертант використовував сучасні загальнонаукові та спеціальні методи, адекватні предмету та завданням дослідження. Вибір методів обґрунтований і забезпечує досягнення поставленої мети. Зокрема, у роботі застосовано історико-правовий метод (для аналізу генези інституту представництва та правових досягнень різних епох), діалектичний метод (для з'ясування співвідношення ключових понять процесуального представництва та суміжних категорій, зокрема “представництво за законом”, “представництво за договором”, “адвокатура”, “штучний інтелект” тощо), порівняльно-правовий метод (для визначення напрямів реформування вітчизняного законодавства з урахуванням досвіду інших держав, передусім країн ЄС), а також інші методи (системно-структурний, формально-юридичний, соціологічний тощо) у поєднанні. Науковий апарат дослідження побудовано коректно: методологічна основа відповідає меті, об'єкту, предмету та завданням роботи, що забезпечує достовірність висновків.

Здобувач продемонстрував уміння поєднати теоретичний аналіз із вивченням нормативного матеріалу та практики. Зміст дисертації та публікацій автора свідчить про сформовану наукову компетентність здобувача, його здатність використовувати методи наукового пізнання та робити самостійні обґрунтовані висновки при вирішенні поставлених завдань. Дисертант спирається на значну емпіричну базу: у роботі проаналізовано вітчизняне законодавство (Конституція, Кодекс адміністративного судочинства, профільні закони тощо) та іноземне законодавство; залучено рішення і висновки Конституційного Суду України, практика Верховного Суду, рішення Європейського суду з прав людини. Окремо слід відзначити використання автором емпіричних даних – статистичних та аналітичних матеріалів міжнародних професійних організацій (CCBE, IBA, ICJ), а також результатів власного соціологічного опитування 100 респондентів із числа юристів (викладачів, адвокатів, арбітражних керуючих). Це свідчить про прагнення здобувача забезпечити репрезентативність дослідження та практичну достовірність своїх висновків.

Аналіз змісту дисертації дозволяє дійти висновку, що дослідження виконано на належному теоретичному рівні з урахуванням сучасних положень вітчизняної правової доктрини та зарубіжного досвіду. Використання різноманітних джерел і методів забезпечило високий рівень обґрунтованості основних положень і висновків. Отже, можна стверджувати, що сформульовані у дисертації положення, висновки, пропозиції й рекомендації є достатньо обґрунтованими, базуються на належній нормативній та емпіричній базі, що забезпечує їх достовірність та репрезентативність.

Наукова новизна. Дисертаційна робота містить істотну наукову новизну, оскільки є одним із перших комплексних досліджень проблем процесуального представництва в адміністративному судочинстві після запровадження в Україні «адвокатської монополії». Отримані автором результати характеризуються концептуальною новизною та мають значення для розвитку юридичної науки і вдосконалення правозастосовної діяльності. Найбільш істотними результатами дослідження, що відображають новизну і визначають внесок автора у розробку проблематики, є такі положення, висновки та пропозиції:

- вперше: розроблено нові підходи до вдосконалення інституту представництва в адміністративному судочинстві в сучасних умовах. Зокрема, запропоновано виключити із законодавства конструкцію «самопредставництва» для юридичних осіб приватного права та встановити єдиний стандарт професійного судового представництва у публічно-правових спорах. Обґрунтовано необхідність запровадження в Україні обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів, які здійснюють представництво, а також детальної нормативної регламентації статусу адвоката як представника у процедурах медіації (примирення). Здійснено теоретичне обґрунтування можливостей інтеграції новітніх цифрових технологій (зокрема, систем штучного інтелекту, спеціалізованих додатків на кшталт «EyeWitness to Atrocities») у діяльність представників в умовах воєнного стану; при цьому вперше в українській науці проаналізовано нормативний підхід ЄС до регулювання ШІ (Регламент (ЄС) 2024/1689) та окреслено пропозиції щодо впровадження подібного регулювання в Україні. Також запропоновано закріпити на

законодавчому рівні обов'язковість досудової медіації в окремих категоріях адміністративних спорів, з активною участю представників (адвокатів) з метою досягнення примирення сторін – як ефективний механізм розвантаження судів та вирішення конфліктів на ранній стадії.

- удосконалено: класифікацію видів процесуального представництва. Традиційний поділ представництва на договірне і законне доповнено критерієм функціонального статусу представника. Запропоновано розрізняти такі різновиди представництва: адвокатське представництво; «умовне» самопредставництво юридичних осіб (через посадових осіб підприємств та установ); представництво, що здійснюється органами державної влади та посадовими особами в інтересах третіх осіб. Такий підхід дозволяє більш точно відобразити специфіку повноважень представників залежно від джерела їх легітимації та ролі. Крім того, уточнено поняття та правову природу адвокатури як інституції, дотичної до процесуального представництва. Автор запропонував власну дефініцію адвокатури як публічно-правового професійного об'єднання юристів, діяльність якого спрямована на забезпечення здійснення реального та повноцінного захисту прав та законних інтересів осіб шляхом надання кваліфікованої правничої допомоги. Таке розуміння дозволяє по-новому поглянути на місце адвокатури в механізмі реалізації права на судовий захист.

- дістали подальшого розвитку: наукові уявлення про історичну еволюцію інституту представництва. На основі системного історико-правового аналізу простежено розвиток представництва від найдавніших форм правозаступництва (Античність) до сучасної української моделі, що балансує між принципами професіоналізму та доступності. Виокремлено ключові етапи становлення представництва: період Великого князівства Литовського, практика Російської імперії, радянська централізована модель та сучасний етап незалежної України. Узагальнено, що потреби суспільства на кожному історичному етапі спричиняли трансформацію моделі представництва (від вільного найму промовців у стародавніх державах – до інституту адвокатури з особливим статусом у наш час). Окрім того, поглиблено аналіз вітчизняних законодавчих ініціатив щодо вдосконалення

правового статусу адвоката в адміністративному судочинстві – дисертант розглянув низку проєктів змін до законодавства, оцінив їх сильні та слабкі сторони, що сприяє виробленню оптимальних шляхів реформування інституту представництва. Розширено порівняльно-правове дослідження зарубіжного досвіду функціонування інституту представництва: автор систематизував моделі судового представництва у країнах ЄС, США, Канаді, Японії та інших, узагальнивши дві домінуючі моделі (жорстка адвокатська монополія vs. змішана система) та визначив, які елементи зарубіжного досвіду можуть бути найбільш корисними для України (страхування відповідальності, етичні стандарти, інституційні гарантії незалежності представника тощо). Деталізовано зміст правового статусу представника в адміністративному процесі: показано, що він є багатоаспектною конструкцією, яка включає не лише права та обов'язки представника, але й межі його повноважень, порядок їх підтвердження, гарантії діяльності та види юридичної відповідальності. Встановлено, що на теперішній час найбільш розвиненим є інститут дисциплінарної відповідальності адвоката-представника, тоді як питання цивільно-правової та адміністративної відповідальності представників залишаються недостатньо врегульованими нормативно. Автор обґрунтовує, що це створює проблему правової невизначеності і потребує уваги законодавця.

Таким чином, дисертація Демченка С.В. містить суттєві науково нові результати, які виносяться на захист. Вони вирішують важливе наукове завдання – уточнення правової природи інституту представництва, визначення специфіки правового статусу представника та розробку напрямів удосконалення законодавства в цій сфері в умовах цифрової трансформації та євроінтеграції. Наведені положення демонструють внесок здобувача у розвиток теорії адміністративного судочинства та суміжних галузей права.

Теоретичне та практичне значення роботи. Дисертаційне дослідження має значне теоретичне та практичне значення. Теоретична цінність роботи полягає в постановці й розв'язанні комплексу проблем, пов'язаних із визначенням сутності та структури інституту представництва, а також в розробці нових концептуальних підходів до його розвитку. Результати дисертації можуть слугувати основою для

подальших наукових пошуків у галузі процесуального права, зокрема при дослідженні представництва в суміжних юрисдикціях (цивільному, господарському процесі тощо).

Практичне значення одержаних результатів підтверджується можливістю їх використання в різних сферах. У нормотворчій діяльності положення дисертації можуть бути використані як науково обґрунтовані пропозиції для вдосконалення чинного законодавства – зокрема, при підготовці змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Висновки здобувача щодо уточнення терміна «самопредставництво», розмежування форм та підстав законного представництва, врегулювання статусу арбітражного керуючого як представника, запровадження обов’язкової перевірки адвокатського ордера судом – можуть бути враховані законодавцем. У правозастосовній діяльності рекомендації автора стануть у пригоді суддям, адвокатам, прокурорам та іншим учасникам процесу. Зокрема, результати дослідження корисні для вироблення єдиних підходів щодо трактування меж повноважень представника, визначення допустимості дій особи, що виступає у порядку самопредставництва, оцінки доказів, отриманих із застосуванням цифрових технологій (фото- та відеофіксація, електронні документи тощо). У навчальному процесі матеріали дисертації можуть використовуватися при викладанні курсів «Адміністративний процес», «Адміністративне судочинство», «Адвокатура», «Міжнародні стандарти правосуддя» та інших дисциплін, а також при підготовці підручників і навчальних посібників. Висновки роботи вже апробовані під час виступів на науково-практичних конференціях, що полегшує їх упровадження у освітню діяльність. Для органів адвокатського самоврядування (Національна асоціація адвокатів України, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури) напрацювання дисертації можуть бути корисними з точки зору вдосконалення порядку кваліфікаційної оцінки адвокатів, розробки сучасних етичних стандартів здійснення представництва в умовах цифрового середовища. Таким чином, робота має прикладний характер: запропоновані в ній рекомендації та висновки можуть

бути безпосередньо використані для підвищення ефективності нормотворчості та правозастосування, а також у процесі підготовки юридичних кадрів.

Окремо слід підкреслити, що здобувач належним чином представив основні результати свого дослідження у наукових публікаціях. За темою дисертації опубліковано 14 наукових праць, у тому числі 3 статті у фахових виданнях України, 2 статті у зарубіжних фахових виданнях (Чеська Республіка, Німеччина) та 9 публікацій у тезах доповідей на науково-практичних заходах. Така кількість і географія публікацій свідчить про апробацію отриманих результатів та їх позитивне сприйняття науковою спільнотою. Отже, можна констатувати повноту викладення основних положень і висновків дисертації у друкованих працях здобувача.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету і завдання дослідження, окреслено об'єкт і предмет, сформульовано гіпотези, викладено методологічну основу та зв'язок роботи з науковими програмами. Автор також висвітлив практичне значення одержаних результатів і навів відомості про апробацію та публікації. Вступ логічно вводить читача в коло питань, які вирішуються в дисертації, демонструючи розуміння здобувачем сучасного стану проблеми та напрямів, у яких ведеться її дослідження.

У **першому розділі** роботи наведено теоретико-методологічні засади дослідження інституту представництва в адміністративному судочинстві. Здійснено комплексний теоретичний аналіз поняття та природи процесуального представництва. Значну увагу приділено генезі інституту представництва: автор простежує історичний розвиток представництва від античності до сучасності. Вказано, що кожний історичний етап вніс свій вклад у формування інституту представництва. Дисертант виділяє ключові історичні віхи: зародження інституту правозаступництва у Стародавній Греції та Римі (пов'язане з розвитком риторики та появою професійних промовців-захисників); становлення представництва на українських землях в період Великого князівства Литовського; трансформацію моделі представництва в дорадянський період (часи Російської імперії); функціонування радянської моделі адвокатури з державно регламентованою роллю представника; та сучасний етап незалежної України, для якого характерне

поєднання вимог високого професіоналізму представників із забезпеченням доступності правничої допомоги. Такий історичний екскурс дозволив показати закономірності розвитку інституту представництва та обґрунтувати необхідність його подальшого вдосконалення з урахуванням національних правових традицій.

У розділі I також проведено аналіз наукових підходів до розуміння сутності представництва. Дисертант систематизував погляди провідних учених-юристів, які досліджували представництво в різні часи (праці В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, І. Голосніченка, М. Смоковича, Л. Тація та ін. – згадуються у вступі). На основі узагальнення доктринальних визначень здобувач уточнив дефініцію “представництво в адміністративному судочинстві” та запропонував власне визначення цього поняття. За авторським тлумаченням, представництво в адміністративному судочинстві – це врегульовані нормами адміністративного процесу правовідносини, в межах яких представник діє в інтересах довірителя для реалізації його прав у публічно-правовому спорі. При цьому дисертант виокремив структуру представницьких правовідносин, що включає: суб'єктів (довірителя і представника), джерела повноважень представника (закон або договір), обсяг процесуальних дій, форму підтвердження повноважень, межі повноважень та види відповідальності представника. Такий підхід дав змогу комплексно охарактеризувати інститут представництва через призму його елементів.

У **другому розділі** дисертації проаналізовано особливості правового статусу представника в адміністративному судочинстві. Фактично цей розділ присвячений з'ясуванню того, хто може бути представником у адміністративному процесі, які права, обов'язки та відповідальність він має, та які існують види представництва. На початку розділу автор досліджує поняття і зміст правового статусу представника як суб'єкта адміністративного процесу. Показано, що правовий статус представника є комплексним і складається з множинних компонентів: процесуальних прав та обов'язків представника, його повноважень, гарантій діяльності, а також відповідальності за неналежне виконання представницьких функцій. Особливу увагу приділено аналізу видів юридичної відповідальності представника: дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної. Дисертант обґрунтовує, що

наразі дисциплінарна відповідальність адвоката (представника) чітко регламентована актами адвокатського самоврядування, тоді як механізми притягнення представника до цивільної чи адміністративної відповідальності розпорошені і нечіткі. Вказано на невідповідність такого стану принципу юридичної визначеності та запропоновано напрямки для вдосконалення законодавства у цій сфері.

У даному розділі дисертант переосмислює традиційну дихотомію процесуального представництва (за договором і за законом) і пропонує розширену класифікацію його різновидів. Наведений поділ відображає як юридичну підставу виникнення представництва, так і функціональну природу ролі представника. Зокрема, виділено: адвокатське представництво (коли інтереси довірителя представляє професійний адвокат на підставі договору), представництво юридичної особи її органами або уповноваженими посадовими особами (так зване самопредставництво організацій), а також представництво на підставі закону органами влади чи посадовцями (як-от представництво інтересів громадянина Уповноваженим ВРУ з прав людини, представництво держави прокурором тощо). Такий підхід до класифікації дозволяє повніше врахувати специфіку статусу різних представників.

Важливим напрямом дослідження у другому розділі стало вивчення окремих суб'єктів, які мають специфічний статус представника. Зокрема, проаналізовано статус арбітражного керуючого (розпорядника майна, ліквідатора) у процедурі банкрутства та його роль як представника інтересів боржника чи кредиторів. Автор звертає увагу на колізію: з одного боку, закон дозволяє арбітражному керуючому діяти без довіреності від імені юридичної особи-боржника (що схоже на самопредставництво), а з іншого – така діяльність за сутністю є представництвом за призначенням державою. У роботі сформульовано підхід, згідно з яким ліквідатор (арбітражний керуючий) має визнаватися особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (кредиторів, боржника), тобто належати до категорії законних представників. Здобувач пропонує внести відповідні

уточнення до законодавства про банкрутство, що дозволить усунути правову невизначеність у статусі арбітражних керуючих як представників.

У **третьому розділі** дисертації визначено основні напрями розвитку інституту представництва в адміністративному судочинстві з урахуванням зарубіжного досвіду та сучасних викликів цифрової епохи. Перший підрозділ цього розділу присвячений порівняльно-правовому аналізу моделей представництва у зарубіжних країнах і можливостям імплементації їхніх елементів в Україні. Дисертант всебічно розглянув досвід країн Європейського Союзу (Німеччини, Франції, Польщі та ін.), а також США, Канади, Японії щодо допуску представників до судових процесів. Виявлено дві основні моделі: “класична”, за якої здійснюється жорстка адвокатська монополія (представляти в суді можуть тільки адвокати, члени відповідних професійних об’єднань – наприклад, Німеччина), та “змішана” модель, де поруч з адвокатами участь у представництві можуть брати й інші правничі професіонали (як у Франції, де певні представницькі функції виконують нотаріуси, або в Японії, де окремі категорії юристів можуть представляти сторони у визначених законом видах справ). Здобувач робить висновок, що українська модель наразі є перехідною між цими двома – існує адвокатська монополія для судів, але водночас зберігаються інститути самопредставництва для організацій та інші винятки. Автор рекомендує перейняти позитивний зарубіжний досвід у частині підвищення стандартів професійної діяльності представників: запровадження обов’язкового страхування професійної відповідальності адвокатів, посилення гарантій адвокатської таємниці, чітке регламентування етичних норм представництва тощо. На думку здобувача, імплементація таких елементів сприятиме зміцненню інституту представництва в Україні та довірі до нього з боку суспільства.

Окремо в рамках цього підрозділу розглянуто феномен штучного інтелекту (ШІ) і його потенційний вплив на представництво. Дисертант аналізує положення нещодавно ухваленого Регламенту (ЄС) 2024/1689, який встановлює комплексні правила використання ШІ у Євросоюзі. Зазначено, що європейський підхід є ризик-орієнтованим: залежно від рівня ризику системи ШІ поділяються на заборонені, такі, що обмежуються, та допустимі із дотриманням певних вимог. Регламент передбачає

обов'язки для розробників і користувачів ІІІ та значні штрафи за порушення правил. Автор слушно вважає цей досвід зразковим для України, де питання застосування ІІІ в юридичній діяльності поки не врегульоване. У дисертації обґрунтовано необхідність розробки аналогічного нормативного акта в Україні, який би встановив рамки використання штучного інтелекту у судовій діяльності, зокрема у підготовці процесуальних документів, проведенні правового аналізу, прогнозуванні судових рішень тощо. Здобувач також пропонує певні застереження: використання ІІІ має допускатися лише як допоміжного інструменту і під контролем людини-юриста, щоб не допустити зниження якості правничої допомоги та порушення етичних стандартів.

Таким чином, третій розділ роботи спрямований на майбутнє – автор окреслив, яким чином інститут представництва повинен реагувати на глобальні виклики та розвиватися. У загальних висновках дисертації сформульовано комплекс конкретних заходів щодо вдосконалення правового регулювання представництва в адміністративному судочинстві з урахуванням напрацювань попередніх розділів. Зокрема, запропоновано врегулювати на законодавчому рівні статус таких суб'єктів, як прокурор, арбітражний керуючий, Омбудсман, які можуть виступати представниками; удосконалити режим професійної відповідальності адвокатів через механізм обов'язкового страхування; скасувати самопредставництво організацій; деталізувати участь представника у медіації; передбачити процедури використання електронних засобів під час представництва; та гармонізувати українське законодавство про представництво з правом ЄС у світлі імплементації Угоди про асоціацію.

Отже, зміст дисертації повністю і всебічно розкриває тему дослідження. Дисертаційна робота є завершеною науковою працею: структура дослідження логічно вибудована, розділи взаємопов'язані, а виклад матеріалу відзначається чіткістю і юридичною коректністю. Дисертант коректно використовує джерельну базу – у роботі опрацьовано значний масив нормативно-правових актів (вітчизняних законів, підзаконних актів, актів ЄС тощо) та наукової літератури за темою. Посилання на праці українських та зарубіжних учених свідчать про глибоке

ознайомлення автора з сучасним станом розробки проблеми. Порушень академічної доброчесності не виявлено – дисертація є самостійно виконаним дослідженням, всі запозичення належним чином оформлені, будь-які ознаки плагіату відсутні.

Основні наукові результати дисертації. На захист здобувачем винесено ряд нових наукових положень та результатів, які становлять помітний внесок у розвиток теорії адміністративного права і процесу. До найбільш вагомих із них слід віднести:

- авторське визначення процесуального представництва в адміністративному судочинстві як особливого виду правовідносин, що дозволило уточнити зміст даної правової категорії і розкласти її на складові елементи (суб'єкти, повноваження, форма їх підтвердження, межі, відповідальність тощо);
- нову класифікацію видів представництва (залежно не лише від джерела повноважень – закон чи договір, а і від статусної ролі представника), з виділенням окремих категорій представників – адвокатів, посадових осіб юридичних осіб (самопредставників) та спеціальних суб'єктів, уповноважених законом представляти інтереси інших осіб;
- обґрунтування необхідності відмови від інституту самопредставництва юридичних осіб у адміністративних судах та переведення його функцій на професійних адвокатів, що пропонується як шлях до підвищення професійного рівня представництва і забезпечення рівності сторін у судовому процесі;
- визначення прогалин у чинному правовому регулюванні відповідальності представника (відсутність чіткого законодавчого механізму цивільно-правової та адміністративної відповідальності представників) та внесення пропозицій щодо їх заповнення, зокрема через запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів-представників;
- аргументована концепція законодавчого врегулювання статусу специфічних представників – таких, як арбітражний керуючий та інші особи, що діють на підставі закону (прокурор, Уповноважений з прав людини), – з метою усунення колізій і забезпечення належних повноважень цих суб'єктів при зверненні до суду;
- пропозиції щодо гармонізації українського законодавства про представництво із європейськими стандартами, зокрема шляхом впровадження

інституту обов'язкового страхування, посилення гарантій адвокатської таємниці, імплементації етичних кодексів представника на основі кращих практик ЄС;

- рекомендації з удосконалення процесуального законодавства в частині використання електронних технологій: автор окреслив необхідні зміни до КАС України щодо електронного судочинства (верифікація учасників, подача доказів в електронній формі, фіксація правочинів онлайн тощо) та запропонував алгоритми адаптації діяльності адвокатів до цифрового середовища;

- науково обґрунтована модель інтеграції медіації в адміністративний процес та визначення процесуальної ролі представника у примирних процедурах, що включає пропозицію зробити участь представника (адвоката) обов'язковою або стандартною в процесі медіації для окремих спорів, гарантувавши тим самим рівень правничої допомоги у позасудовому врегулюванні;

- аналіз і адаптація європейського досвіду регулювання штучного інтелекту (на прикладі Регламенту (ЄС) 2024/1689) для потреб національної правової системи: запропоновано напрямки розробки українського законодавства про ШІ, що забезпечували б контроль за використанням алгоритмів у юридичній практиці та мінімізували ризики порушення прав громадян при автоматизованому прийнятті рішень.

Ці наукові результати вирізняються новизною та практичною значущістю. Вони суттєво доповнюють існуючі знання про інститут представництва, пропонуючи конкретні шляхи розв'язання виявлених проблем. Автором досягнуто поставленої мети дослідження – на основі комплексного аналізу наукових джерел і нормативного матеріалу визначено теоретико-правові та прикладні проблеми інституту представництва в адміністративному судочинстві та шляхи його розвитку в умовах сучасних викликів (включно з євроінтеграцією, війною та цифровізацією). Отримані результати у своїй сукупності свідчать про сформульований автором новий науковий підхід до окресленої проблематики.

Рецензована дисертаційна робота є якісним дослідженням, однак декілька аспектів викликають дискусійні питання та потребують уточнення. Висловлені

нижче зауваження мають на меті покращення окремих положень та ні в якому разі не зменшують загальної наукової цінності роботи:

У дисертації представлено широкий огляд зарубіжного досвіду (країни ЄС, США, Канада, Японія тощо), однак критерії відбору саме цих правових систем для порівняння залишилися не до кінця проясненими. Бажано було б більш чітко обґрунтувати, чому як орієнтири обрано саме зазначені країни і якою мірою їх досвід є релевантним для України. Наприклад, варто було розглянути також досвід країн зі схожою правовою традицією або пострадянських держав, які переживали впровадження адвокатської монополії (наприклад, Грузії чи Молдови). Це додало б аргументованості порівняльно-правовим висновкам. Окрім того, проведений аналіз зарубіжних моделей в основному стосується нормативного боку (хто допущений як представник), але було б цікаво побачити і оцінку практичних наслідків різних моделей (наприклад, вплив жорсткої монополії адвокатів на доступ до правосуддя у відповідних країнах). Більш детальне висвітлення цих аспектів могло б збагатити порівняльний компонент роботи.

Попри те, що дисертант врахував окремі сучасні зміни (наприклад, європейське законодавство про ШІ 2024 року), окремі частини роботи могли б виграти від глибшого аналізу найновіших тенденцій. Зокрема, у розділі щодо медіації можна було б навести конкретні приклади впровадження медіації в адміністративних спорах у інших країнах протягом останніх 2–3 років або результати пілотних проєктів в Україні, якщо такі є. Також варто було приділити більше уваги останнім публікаціям 2023–2025 років, які стосуються використання штучного інтелекту у правничій діяльності, аби показати динаміку дискусії (робота згадує базові регуляторні акти, але майже не наводить позицій науковців чи практиків щодо ризиків/переваг ШІ для адвокатської практики). Врахування найсвіжіших досліджень підсилило б наукову актуальність дисертації.

Дисертант сформулював низку цінних пропозицій щодо змін у законодавстві (скасування самопредставництва, обов'язкове страхування відповідальності адвокатів, модернізація етичних стандартів тощо). Водночас у роботі відносно мало уваги приділено питанням реалізації цих пропозицій на практиці. Було б доречно

глибше проаналізувати можливі перешкоди та виклики на шляху впровадження запропонованих нововведень. Приміром, скасування самопредставництва може зіткнутися з опором з боку бізнес-спільноти або вимагатиме перехідного періоду – ці моменти слід було окреслити. Запровадження обов'язкового страхування відповідальності адвокатів потребує розвитку страхового ринку та дієвого контролю – також варто було оцінити, чи готові самоврядні органи адвокатури взяти на себе такі функції. Подібний аналіз життєздатності рекомендацій дозволив би зробити висновки роботи більш прикладними.

Дисертація написана академічною мовою на високому науковому рівні. Водночас подекуди текст перенасичений складною термінологією та довгими синтаксичними конструкціями, що ускладнює сприйняття матеріалу. Наприклад, окремі визначення або описи (особливо у теоретичних частинах розділу 1) могли б бути подані простішими словами без втрати змісту. Розуміючи вимоги до наукового стилю, все ж варто зауважити, що легша для читача мова подачі сприяла б кращому розумінню результатів роботи не лише вузькими науковцями, а й практиками-юристами, які можуть цікавитися висновками дослідження. Рекомендується у подальших публікаціях врахувати цей момент і дещо адаптувати стиль викладу, роблячи його більш лаконічним.

Варто підкреслити, що наведені критичні зауваження мають здебільшого рекомендаційний та уточнювальний характер. Вони вказують на можливості розширення або поглиблення окремих аспектів дослідження і можуть слугувати напрямами для подальших наукових пошуків авторки. Жодне із зауважень не ставить під сумнів основні результати та висновки дисертації і не знижує її загальної позитивної оцінки.

Зміст дисертації та її завершеність. У цілому рівень виконання рецензованої роботи дозволяє дати їй позитивну оцінку. Дисертація Демченка С.В. є завершеною кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем; вона характеризується єдністю задуму і змісту, містить нові, раніше не захищені наукові положення та отримані автором науково обґрунтовані результати у галузі права (адміністративного права і процесу, а також суміжних галузей). Здобувачем

досягнуто мети дослідження, що свідчить про високий рівень його підготовки як науковця.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці. Таким чином, рецензована дисертація є завершеною, кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем, характеризується єдністю змісту та містить висунуті ним раніше не захищені наукові положення та отримані нові науково обґрунтовані теоретичні результати в галузі юриспруденції, зокрема європейського та міжнародного права.

Дисертаційне дослідження Демченка Святослава Володимировича «Інститут представництва в адміністративному судочинстві України та закордонних держав» відповідає спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12.07.2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Демченко Святослав Володимирович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Професор кафедри кримінального

права та процесу

Державного податкового університету,

доктор юридичних наук

 Максим МАКСІМЕНЦЕВ

